

Usage and meanings of the relationship term “father” in discourse

Nigora AKHTAMOVA¹

Bukhara State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2024
Received in revised form
10 May 2024
Accepted 25 May 2024
Available online
25 June 2024

Keywords:

"Father" kinship term,
discourse,
colloquial speech,
kinship terms,
multiple meanings,
common nouns.

ABSTRACT

This article explores the meaning of the term "father" both in oral speech and in works of art, with special attention paid to the use of this term in figurative meanings. The authors analyze how suffixes influence semantic diversity and changes in the meaning of the word "father".

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss1/S-pp649-651>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

“Ota” qarindoshlik terminining diskursda qo’llanilishi hamda ma’nolari

Kalit so’zlar:

ota qarindoshlik termini,
diskurs,
og’zaki nutq,
qarindoshlik atamaları,
ko’chma ma’no,
atoqli otlar.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada diskurs ya’ni og’zaki nutq jarayonida hamda badiiy asarlar tarkibida “ota” terminining ma’nolari, ushbu terminning qo’shimchalar qabul qilib, o’z ma’nosidan tashqari ko’chma ma’nolarda ham qo’llanilishi yoritib berilgan.

Употребление и значения термина «отец» в дискурсе

Ключевые слова:

термин родства «Отец»,
дискурс, устная речь,
термины родства,
переносное значение,
имена собственные.

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуются значения термина «отец» как в устной речи, так и в художественных произведениях, особое внимание уделяется использованию этого термина в переносных значениях. Авторы анализируют, как суффиксы влияют на семантическое разнообразие и изменения в значении слова «отец».

¹ Basic Doctoral Student, Bukhara State University.

Ma'lumki, har qanday terminlar shu jumladan, qavm-qarindoshlik terminlari ham qanchalik turg'un bo'lmasin, zamon o'tishi, jamiyatning o'zgarishi, oila, nikoh formalarining yangi shakllari va ular o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi bilan ishlatilib kelinayotgan qavm-qarindoshlik terminlarining ma'no doirasi ham kengayadi, yangi turlari paydo bo'ladi. Hozirgi tilda qo'llanilayotgan har bir termin paydo bo'lgan vaqti jihatidan ham, turli funksiyalarda qo'llanilishi va har xil o'zgarish va yangiliklarni qabul qilish jihatidan ham o'ziga xos tarixga egadir. O'zbek tilidagi qavm-qarindoshlik terminlari hozirgi holga kelguncha ko'p davrlarni va turli bosqichlarni bosib o'tdi. O'zbek tilida ota termini bir qancha ko'chma ma'nolarda qo'llaniladi. O'zbek tilida biron-bir inson uchun qadrli, muqaddas meros, an'ana, odat, udum yoki narsa-buyumga nisbatan ota meros, ota kasb, ota udum kabi ota terminiga qo'shib keluckhi so'zlar mavjud. *Katta bo'lgach, hammollik menga ham ota kasb bo'lib qoldi. (P. Qodirov)*

Ota so'zining bir nechta ko'chma ma'nolari ham mavjud.

a) Biror ish yoki harakatni boshlab bergan, unga asos solgan kishi haqida:

Abdulla Qodiriy o'zbek romanchiligi otasidir.

Jukovskiy – rus aviatsiyasining otasi.

b) El-yurtga boshchilik qiluvchi yoshi yoki mansabi ulug' zot haqida.

c) *Tayyorlan, qizim. Sanga yurt otasi ellikboshimiz gapiradilar. (Oybek, Qutlug' qon.)*

Hozirgi kunda prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev haqida gapirilganda ham *ota, otamiz, el-yurt otasi* kabi ota so'zini qo'llanilish holatlarini kuzatish mumkin. [1; 34]

Kuni kecha otamizning yangi farmonlari e'lon qilindi. ("Xalq so'zi" gazetasidan.)

El-yurt otasi – prezidentimizning sharofatlari bilan mamlakatimiz gullab – yashnadi, tobora rivojlandi.

Ismoilov o'zining tadqiqi davomida ota terminining leksik-grammatik qo'llanilishlari haqida ham to'xtalib o'tadi, jumladan:

Ota termini o'zbek tilida *-lik, -liq* affiksoidlarini olgan holda yangi qo'shimcha ma'no kasb etadi: otaning o'z bolasiga nisbatan mehri, burchi, sevgisi, muhabbati kabi ma'nolarni ifodalaydi; biror shaxsga nisbatan *otalarcha g'amxo'rlik, mehribon bo'lish* ma'nosini bildiradi. ***Otam bo'lmasangiz ham, meni otalik muhabbati bilan sevgan sodiq va mehribon bir kishimsiz, ya'ni ma'naviy otam. (A. Qodiriy, "O'tkan kunlar").*** Haqiqatan ham ko'rish mumkinki, bu gapda otaning o'z bolasiga nisbatan mehrini bildirib kelmoqda.

– *lar+cha* murakkab affiksoidi turkiy tillarda ota terminiga qo'shib kelib, biror shaxsga otalik qilmoq, unga mehribonlik ko'rsatmoq kabi ma'no ottenkalarini ifodalaydi: *Jalil bobo o'zining ingichka panjalari bilan Gulining qo'llarini siypalab, otalarcha erkaladi va qizni yupatish tilagida kulib qo'ydi. (Oil va jamiyat)*

– *liq* affiksoidi o'zbek tilida ota terminiga qo'shib, uning ma'nosi yuqoridagi-lik affiksoidi bilan kelgan ma'nodan butunlay farq qiladi. Bu affiksoid bilan O'rta Osiyo xalqlarining feodal xonliklari davridagi yuqori martabali shaxslar mansabi ma'nosi ifodalangan [2; 42]. Bu to'g'rida Radlovning lug'atida *a t a l i k* Turkistondagi yuqori mansab deb ko'rsatiladi.

U (Yusufbek Xoji) javob bergali ham qo'rqar edi. Uningcha, ish juda nozik, g'oyatda qo'rqinchli edi. chunki Marg'ilon zindonda yotuckhi qipchoq dushmani bo'lgan Azizbek otalig'ining o'g'li edi.

– *li* affiksi ota terminiga qo'shib biror shaxsning otasi borligini ifodalaydi: *O'lgan olpim tirilib kelar deyman yor-yor, Yodgorjonim otali bo'lur deyman yor-yor. ("Alpomish")*

7) –lar ko'plik ota terminiga qo'shilib keladi va uning ma'nosini butunlay yangi ma'nodagi qarindoshkhilik terminiga o'zgartiradi, ya'ni bobo – otasining otasining otasi ma'nosini ifodalab keladi: *Otalar so'zi – aqlning ko'zi*.

Xuddi shunday ma'noda ota terminining takrorlanishi tufayli ham bobo ma'nosini ifodalab keladi: *Shuncha yillardan buyon nomlari unutilmaganini qarang-a! Men otamning otasi kim bo'lganini bilmayman-u... (P. Qodirov) Bunday xususiyat "Boburnoma"da va o'zbek klassik adabiyotida ko'p uchraydi: Ota-otalaridin beri (Bobur)*

8) o'zbek tilida ota termini bobo termini bilan juftlashib kelib, avlod-ajdod ma'nosini ifodalaydi: *Ota-bobolarimizdan qolgan merosni avaylab asramog'imiz kerak. (Xalq so'zi)*

Yana o'zbek tilida ota so'zi shaxs otiga qo'shilib keladi va xuddi shunday begonalarga nisbatan hurmat, izzat ma'nosini bildiradi:

"Asrorqul ota rayonimizda eng zo'r agitator... Ota shu yerda turib Berlinga o'q qo'yayotibdi" dedi. (A.Qahhor, Asror bobo.)

Yo'lchi kechalari zerikkan chog'larida Shokir ota do'konxonasiga kirib yurib u bilan ota-bola bo'lib qolgan edi. (Oybek "Qutlug' qon")

Ismoilovning yozishicha, "O'zbek tilida –xon affiksoidi ham mavjud bo'lib, bu qo'chimkcha turkiy tillar ichida o'zbek tili uchun xos bo'lib, birgina ota terminiga qo'shilib keladi va ko'pincha katta yoshdagi begona erkak shaxslarni hurmatlash va o'z otalarini erkalatish ma'no bo'yog'ini beradi". [3;27] – Bardammisiz, otaxon? – dedi Musa, cholning xiragina sersoqol yuziga tikilib va jo'rttaga so'radi. (Bekajon)

Bunda cho'lponlar otaxoni Qobil bobo istiqomat qiladi. (Oila va jamiyat.) Tajribakor qariyalar mehnat qilayotgan dalalarda g'o'zaning avjini ko'rib hamma havas qiladi... Otaxonlarning himmati baland. (O'zbekiston ovozi.)

Ko'rib turganimizdek, otaxon termini begona, katta yoshdagi erkaklarga, nuroniy qariyalarga nisbatan ishlatilib ularga hurmat – ehtiromni ifodalaydi. Shuningdek shaxs nomlarini bildiruvchi otlarga ham qo'shilib keladi: Dehqon ota, Boy ota; Bog'bon ota; Usta ota. Lekin dada, ada variantlari bunday xususiyatlarga ega emas.

Ismoilov o'zining tadqiqi davomida ota terminining leksik-grammatik qo'llanilishlari haqida ham to'xtalib o'tadi, jumladan:

3) Ota termini o'zbek tilida -lik, -liq affiksoidlarini olgan holda yangi qo'shimcha ma'no kasb etadi:

a) otaning o'z bolasiga nisbatan mehri, burchi, sevgisi, muhabbati kabi ma'nolarni ifodalaydi; biror shaxsga nisbatan *otalarcha g'amxo'rlik, mehribon bo'lish* ma'nosini bildiradi. ***Otam bo'lmasangiz ham, meni otalik muhabbati bilan sevgan sodiq va mehribon bir kishimsiz, ya'ni ma'naviy otam. (A. Qodiriy, "O'tkan kunlar")***. Haqiqatan ham ko'rish mumkinki bu gapda otaning o'z bolasiga nisbatan mehrini bildirib kelmoqda.

b) o'zbek tilida -lik affiksoidini olgan ota termini yuqoridagi ma'nolaridan tashqari butunlay yangi ma'noda, ya'ni biror tashkilotga, kolxozga, maktabga va shu singari jamoat joylariga ikkinchi bir tashkilotning yordamlashishi, unga har tomonlama ko'maklashuvchi tashkilotni ifodalab keladi: *Ko'p otalik tashkilotlari maktablarga qo'shimcha binolar berib, diqqatga sazovor ish qildilar. ("Qibray sadosi")*.

4) –lar+cha murakkab affiksoidi turkiy tillarda ota terminiga qo'shilib kelib, biror shaxsga otalik qilmoq, unga mehribonlik ko'rsatmoq kabi ma'no ottenkalarini ifodalaydi: *Jalil bobo o'zining ingikhka panjalari bilan Gulining qo'llarini siypalab, otalarcha erkaladi va qizni yupatish tilagida kulib qo'ydi. (Oila va jamiyat)*

5) – liq affiksoidi o'zbek tilida ota terminiga qo'shilib, uning ma'nosi yuqoridagi–lik affiksoidi bilan kelgan ma'nodan butunlay farq qiladi. Bu affiksoid bilan O'rta Osiyo xalqlarining feodal xonliklari davridagi yuqori martabali shaxslar mansabi ma'nosi ifodalangan. [1;34] Bu to'g'rida Radlovning lug'atida *a t a l i k* Turkistondagi yuqori mansab deb ko'rsatiladi.

U (Yusufbek Xoji) javob bergali ham qo'rqar edi. Uningcha, ish juda nozik, g'oyatda qo'rqinchli edi. Chunki Marg'ilon zindonda yotuvchi qipchoq dushmani bo'lgan Azizbek otalig'ining o'g'li edi.

6) –li affiksi ota terminiga qo'shilib biror shaxsning otasi borligini ifodalaydi: *O'lgan olpim tirilib kelar deyman yor-yor, Yodgorjonim otali bo'lur deyman yor-yor. ("Alpomish")*

7) –lar ko'plik ota terminiga qo'shilib keladi va uning ma'nosini butunlay yangi ma'nodagi qarindoshchilik terminiga o'zgartiradi, ya'ni bobo – otasining otasining otasi ma'nosini ifodalab keladi: *Otalar so'zi – aqlning ko'zi.*

Xuddi shunday ma'noda ota terminining takrorlanishi tufayli ham bobo ma'nosini ifodalab keladi: *Shuncha yillardan buyon nomlari unutilmaganini qarang-a! Men otamning otasi kim bo'lganini bilmayman-u... (P. Qodirov) Bunday xususiyat "Boburnoma"da va o'zbek klassik adabiyotida ko'p uchraydi: Ota-otalaridin beri (Bobur).*

8) o'zbek tilida ota termini bobo termini bilan juftlashib kelib, avlod-ajdod ma'nosini ifodalaydi: *Ota-bobolarimizdan qolgan merosni avaylab asramog'imiz kerak. (Xalq so'zi)*

9) o'zbek tilida ota termini ona termini bilan birga juftlashib ham keladi va bu vaqtda ota termini har doim birinchi o'rinda, birinchi komponent bo'lib keladi va jamlovchi – ota va onani ifodalovchi yangi ma'no bo'yoqlariga ega bo'ladi: *Ota-onamning rozi-rizoligi bilan safarga otlandim. ("Oila va jamiyat" gaz.dan)*

10) Ismoilovning yozishicha, o'zbek tilida ota so'zi **nur** so'zi bilan Nurota formasida juftlashib tog'ning, joyning nomini ifodalab keladi. Bundan tashqari, ota so'zi har xil atoqli otlar bilan birikib o'zining asl ma'nosini yo'qotib muqaddas joy nomlarini ham ifodalab keladi: Masalan, **Zangiota, Cho'ponota, Buvraota, Avliyo ota** kabi [3;27].

Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, ota termini oilaning tayanchi, farzandiga nisbatan mas'uliyatni oluvchi shaxs sifatida qaraladi. Kundalik hayotimizda qo'llanuvchi bu so'zning farzandli inson sifatidagina emas, balki boshqa ma'nolarda qo'llaniluvchi ko'rinishlari mavjud ekanligi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi oydinlashdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduhamidova D.A. "O'zbek va yapon tillarida qarindosh-urug'chilik bilan bog'liq leksikaning qiyosiy tadqiqi" T.:2013
2. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B., "O'zbek xalq maqollari" T.: "Sharq" 2012.
3. Исмоилов И. Туркий тилларда қавм-қариндошлик терминлари. – Тошкент: Фан, 1966. – В.27
4. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B., "O'zbek xalq maqollari" T.: "Sharq" 2012.